

Współczesne kierunki i podejścia badawcze w geografii wsi

Contemporary trends and approaches in rural geography

MARCIN WÓJCIK

Zakład Geografii Regionalnej i Społecznej, Uniwersytet Łódzki,
90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31; marwoj@geo.uni.lodz.pl

Zarys treści. W artykule przedstawiono podstawowe uwarunkowania przemian teoretyczno-metodologicznych geografii wsi, zwłaszcza w kręgu angloamerykańskim. Refleksja nad sposobami geograficznych badań wsi jest ważna w perspektywie rozwoju tej dziedziny w Polsce. Głównym celem opracowania jest przedstawienie wpływu teorii społecznych na poszerzenie zakresu problematyki badawczej oraz na rozwój koncepcji geograficznych badań wsi, co szczególnie dotyczy poszerzenia interpretacji zjawisk społecznych i gospodarczych.

Słowa kluczowe: geografia wsi, teoria geografii człowieka, obszary wiejskie.

Wstęp

Geografia wsi, zwłaszcza w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych, w ostatnich 30 latach rozwijała się bardzo dynamicznie, zarówno w płaszczyźnie teoretyczno-metodologicznej, jak i empirycznych opracowań dotyczących analizy struktur i procesów kształtujących przestrzeń wiejską. Istota teoretycznych przemian tej dziedziny badań wynika z szerokiej interpretacji pojęcia „wsi” i „wiejskości” w nowych uwarunkowaniach społecznych oraz gospodarczo-politycznych (np. modernizacja, globalizacja, unionizacja), a także z głębszej refleksji nad relacjami spajającymi geografie wsi z całą geografie człowieka, szczególnie w aspekcie rozwoju nurtów krytycznych.

Badania wsi, chociaż w żadnym kraju nie są pierwszoplanową dziedziną badań geografii i innych nauk społecznych, mają długą tradycję oraz niewątpliwe sukcesy na polu poznawczym i teoretycznym (Bunce, 2005; Woods, 2009a, 2009b).

Wyjaśnienie genezy geografii wsi w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych oraz identyfikacja czynników zmian sposobu geograficznego myślenia o wsi, są ważne dla rozwoju tej dziedziny w Polsce. Geografia wsi w Polsce

potrzebuje teorii i nowych podejść, które nakierują zainteresowanie badaczy na niepodejmowane dotychczas problemy badawcze, zwłaszcza w lokalnym wymiarze studiów wiejskich. Kwestie uwzględniane już od dawna, mogą zaś zostać na nowo krytycznie ocenione i zinterpretowane. Rozwój teoretyczno-metodologicznej geografii wsi w Polsce, w warstwie społecznej, może ją uchronić przed:

- podziałem przedmiotu jej zainteresowań na sektory specjalistyczne (branżowe), ciągle silnego w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej;
- powieleniem jej pola badawczego przez przedstawicieli innych nauk społecznych, zwłaszcza w zakresie analiz przestrzennych, krajobrazowych i regionalnych.

Ponowne określenie miejsca geografii wsi w całości pola badawczego geografii człowieka może również włączyć tę dziedzinę w całość rozważań o współczesnej metodologii i kierunkach rozwoju myśli geograficznej (zob. Wójcik, 2009, 2010).

W opracowaniu przedstawiono wpływ teorii społecznej na poszerzenie zakresu problematyki badawczej oraz na rozwój geograficznych koncepcji badań wsi.

W artykule rozwijane są następujące tezy.

1. Współczesna geografia wsi ukształtowała się w wyniku przenikania teorii nauk społecznych do geografii człowieka oraz rozwoju nowych koncepcji badawczych odnoszących się do identyfikacji i interpretacji nieprodukcyjnych form działalności człowieka w przestrzeni wiejskiej.
2. Stosunkowo duża spójność geografii wsi wynika z przyjęcia krytycznych sposobów interpretacji zjawisk społeczno-gospodarczych zachodzących w wiejskiej przestrzeni – zwłaszcza tych, które bazują na neomarksistowskiej teorii poststrukturalistycznej.
3. Wizja geografii wsi, przede wszystkim ta przedstawiona przez geografów brytyjskich, ma indywidualny kontekst kulturowy; to powinno stanowić płaszczyznę krytycznej dyskusji nad możliwościami rozwoju takich podejść w Polsce i poszukiwania własnej ścieżki rozwoju geograficznych studiów nad współczesną wsią.

Spoleczne uwarunkowania genezy geografii wsi

Geografia wsi, jak twierdzą niektórzy autorzy, jest stosunkowo młodą dyscypliną badań geograficznych (Bański, 2002). Jej „młodość” należy jednak rozpatrywać w określonym kontekście zmiany teoretyczno-metodologicznej geografii człowieka. Wyjaśnienie genezy geografii wsi, zwłaszcza w pracach badaczy z kręgu angloamerykańskiego, wymaga zarysowania podstawowych problemów związanych z przemianami teoretyczno-metodologicznymi geografii człowieka, przede wszystkim w odniesieniu do kształtowania się geografii społecznej w jej obrębie. Rozwój krytycznych ujęć w geografii człowieka zaowocował pojawieniem się szeregu „nowych” dziedzin badań, np. „nowej” geografii kultury, „nowej” geografii ekonomicznej, „nowej” geografii regionalnej oraz geografii

społecznej jako nowatorskiej pod względem metodologicznym dyscypliny geograficznej opisującej i wyjaśniającej przestrzenne dysproporcje społeczne, ich przyczyny i konsekwencje w różnych skalach, od lokalnej po globalną. Geografia społeczna jako subdyscyplina geografii człowieka wyrosła na krytyce ilościowej i pozytywistycznej wizji nauki (naturalizm w naukach społecznych). Problem ten należy widzieć w szerokim kontekście rewolucji obyczajowej końca lat 1960. i początku lat 1970., kontestującej w „zachodnim” kręgu kulturowym zasady, które ukształtowały powojenny porządek społeczno-gospodarczy oparty na interwencjonizmie państwa oraz dobrobycie państwowego kapitalizmu. Czynnikiem, który w największym stopniu określił pole poznawcze i interpretacyjne geografii społecznej był od lat 1980. rozwój neoliberalnej, globalnej ekonomii i wszelkich jej konsekwencji dla społeczeństw, które powstają w efekcie globalnej cyrkulacji kapitału, przebudowy rynków pracy i kształtowania się multikulturalizmu (np. Massey, 1998; Harvey, 2005). Geografia wsi od początku lat 1980. przeszła podobną drogę rozwoju teoretyczno-metodologicznego i podejmowania nowych problemów badawczych jak geografia miast w latach 1970. po publikacjach D. Harveya (np. 1973) i R. Peeta (np. 1978). Ostatnie 30 lat rozwoju geografii wsi wiąże się z długim i owocnym dyskursem naukowym nad nierównościami w rozwoju społecznym, moralnymi aspektami przemian przestrzennych, różnicowaniem społecznym (klasowym), konfliktami, marginalizacją, patologiami społecznymi, itp. (por. Cloke i Little, 1997). Geografia wsi, choć nie należy do najbardziej rozbudowanych instytucjonalno-organizacyjnie dyscyplin, włącza się współcześnie w dyskusję na temat kondycji społeczeństw w warunkach globalizacji, wpływu polityki na kreowanie wizerunku wsi np. w mass mediach, a także sposobów przedstawień problematyki wiejskiej w nauce, planistyce oraz społecznych wyobrażeniach (np. Cloke i inni, 1998; Baylina i Berg, 2010). Ukazanie siły społeczno-kulturowego przekazu wsi i wiejskości powoduje, że ta część geografii nie zostaje zmarginalizowana, a wręcz przeciwnie – włącza się w debatę nad kluczowymi ideami i koncepcjami geograficznymi (przestrzenią, krajobrazem, regionem, miejscem) oraz do społecznego i politycznego dyskursu o codziennych problemach życia i gospodarowania w wiejskim środowisku.

Współczesny kształt geografii wsi wynika z następujących uwarunkowań.

1. Postęp teoretyczno-metodologiczny geografii człowieka, polegający na krytyce ujęć scjentyistycznych – zwłaszcza w wersji tradycyjnego empiryzmu – oraz rozwoju nurtów krytycznych. Zmiana ta wiąże się z przenikaniem do geografii człowieka metodologii nauk społecznych, tj. ekonomii politycznej, socjologii czy antropologii społecznej.
2. Reakcja na przemiany w geograficznych badaniach miast (obszarów metropolitalnych), szczególnie w zakresie rozwoju geografii społecznej i kultury miasta. Geografia wsi korzysta z doświadczeń geografii miasta w adaptacji społecznych podejść i metod badań.

3. Zapotrzebowanie na wiedzę geograficzną dla interdyscyplinarnych zespołów badawczych, co jest jednocześnie przejawem wzmocnienia tożsamości (indywidualności) dyscypliny wobec innych nauk społecznych, np. socjologii przestrzeni, ekonomiki rolnictwa;
4. Zmniejszenie znaczenia rolnictwa w gospodarce narodowej i jako źródła dochodów ludności wiejskiej oraz rozwój wielu nowych, nieprodukcyjnych funkcji wsi; efektem tego jest poszukiwanie innych podejść i metod badań, które mogą te zmiany zarejestrować i wyjaśnić (głównie jakościowe ujęcia i metody).

Poszerzanie pola zainteresowań geografii wsi

Geografia wsi ukształtowała się w dość krótkim czasie jako subdyscyplina współczesnej geografii człowieka. Zmiany obserwowane na wsi po II wojnie światowej w kapitalistycznych wysoko rozwiniętych państwach tzw. „Północy”, szczególnie od przełomu lat 1960. i 1970. prowadziły do coraz większego zróżnicowania społecznego i gospodarczego w wiejskiej przestrzeni (Ilbery, 1998). Spadek znaczenia tradycyjnego rolnictwa, jego profesjonalizacja i modernizacja, wymusiły szereg przemian w podejściu do obszarów wiejskich, w tym powstanie nowych koncepcji planowania i urządzania wsi. Wiązało się to również z zainteresowaniem badaczy kreowaniem polityki rozwoju układów lokalnych oraz działalnością wiejskich samorządów (Ilbery i Bowler, 1998). Przejawem tego zainteresowania był silny związek geografii człowieka z planowaniem przestrzennym i zaangażowanie geografów w pragmatyczne podejścia dokonujące oceny i prognozy zagospodarowania wiejskiej przestrzeni (np. Cloke, 1979). We współczesnych interpretacjach przemian zachodzących w obrębie geograficznych studiów wiejskich podkreśla się szczególne znaczenie pragmatyzmu dla rozwoju amerykańskiej geografii wsi, co po dziś dzień skutkuje różnicami w rozwoju koncepcji badawczych w Stanach Zjednoczonych i w Wielkiej Brytanii (Kurtz i Craig, 2009).

Stosunkowo szybko, bo w pierwszej połowie lat 1980., w geograficznych podejściach do badań wsi zaszły duże zmiany. W studiach geograficznych zaczęto w coraz większym stopniu zauważać rosnącą różnorodność społeczną obszarów wiejskich, co było efektem zainteresowania nieprodukcyjnymi walorami przestrzeni wsi przez wiele grup społeczno-zawodowych. Postproduktywistyczny etap rozwoju wsi charakteryzuje m.in. wzrost znaczenia funkcji mieszkaniowych, wypoczynkowej oraz działalności w sektorze usług (Woods, 2005). Ukształtowanie się wieloaspektowej (kompleksowej) geografii wsi i wzrost jej rangi wśród nauk geograficznych i społecznych, było efektem zapotrzebowania na wiedzę geograficzną o różnicowaniu się wiejskiej przestrzeni. Geografowie wsi w Wielkiej Brytanii byli jednymi z inicjatorów powołania międzydyscyplinarnego zespołu badań wiejskich – Rural Economy and Society Study Group

z siedzibą w Uniwersytecie w Cardiff (Woods, 2009b). „Uspołecznienie” geografii wsi uznaje się współcześnie za udaną próbę transformacji podejść badawczych, polegającą na systematycznej rozbudowie wachlarza metod i technik badań, a co za tym idzie pogłębiania interpretacji oraz identyfikacji mechanizmów przemian wsi o sferę społeczną i kulturową (Woods, 2005; Halfacree, 2009). Podsumowując można zauważyć, że rozwój geografii wsi w ostatnich 30 latach – to droga od pozytywistyczno-technicznej wizji dyscypliny, kiedy koncentrowano się głównie na konstruowaniu map zróżnicowania społeczno-gospodarczego i wskaźników w procedurach identyfikacji (delimitacji) obszarów wiejskich, rolniczych, itp., w kierunku przedstawiania zjawisk społecznych i ekonomicznych ukazujących odmienność (indywidualność) środowiska wsi za pomocą coraz bardziej wyszukanych sposobów społeczno-geograficznego opisu (np. analizy dyskursu, tekstów kultury, itp.).

Współczesne pole badawcze geografii wsi jest szerokie, co przekłada się m.in. na trudności w ścisłym określeniu przedmiotu zainteresowań tej dyscypliny. W geografii coraz trudniej jest zdefiniować pojęcia, które legły u jej podstaw jako nauki, np. region, środowisko, krajobraz, przestrzeń, a także miasto oraz wieś (por. Wilczyński, 1996; Rogacki, 2001; Lisowski, 2003; Chojnicki, 2004; Maik i inni, 2005, 2006, 2008; Liszewski i inni, 2008). Część współczesnych teoretyków geografii uważa, że należy porzucić rozważania nad tym, czym jest np. region, miasto czy wieś, a raczej zadawać pytanie, jak one „powstają” w nowych uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych (np. Allen i Massey, 1984; Gilbert, 1988). Powszechnie uważa się, że geografia wsi – to studia nad ludźmi, krajobrazem, miejscami na obszarach wiejskich oraz wszelkimi procesami, które je kształtują (Woods, 2009b). Takie podejście nosi znamiona pewnego separatyzmu podmiotowego dyscypliny, gdyż uznaje się, że geografiami wsi jest to, czym zajmują się geografowie wsi.¹

Rozwój pola zainteresowań geografii wsi można prześledzić porównując zakres treści podręczników akademickich (tab. 1). Od lat 1970. geografia rolnictwa ewoluje w kierunku geografii wsi, dla której rolnictwo jest jednym z wielu zainteresowań badawczych. Nowe podejścia i kierunki badawcze interpretują przemiany wsi, przyjmując bardzo często metodologię nauk społecznych, zwłaszcza socjologii.

W latach 1970. koncepcja geografii wsi ograniczała się przede wszystkim do prezentacji zagadnień ludnościowych i gospodarczych z elementami technik planowania i zarządzania obszarami wiejskimi. Widoczny jest tu wpływ branżowego podziału geografii człowieka charakterystycznego dla geografii w wielu państwach, w tym również w Wielkiej Brytanii. W naukowo-dydaktycznej prezentacji geograficznych problemów rozwoju wsi do połowy lat 1980. przeważała interpretacja funkcjonalistyczna, a zagadnienia przemian społeczno-gospor-

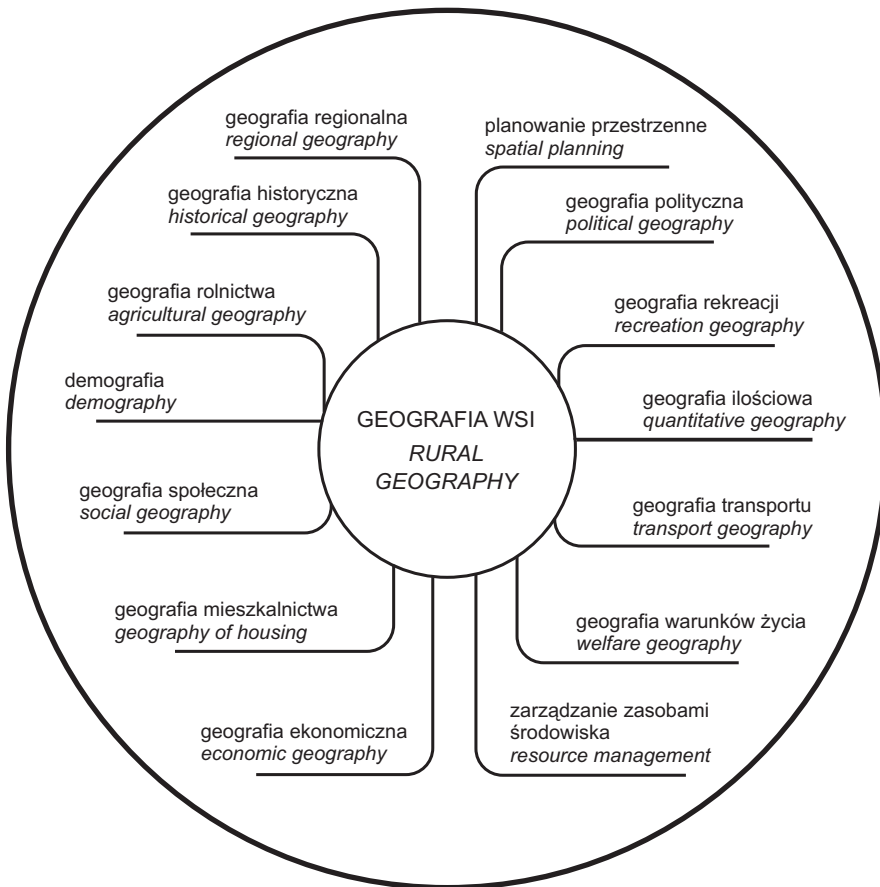
¹ Separatyzm podmiotowy upatruje odrębności wiedzy geograficznej w sferze badań prowadzonych przez geografów (Chojnicki, 1984).

Tabela 1. Treści zawarte w podręcznikach do geografii wsi (1972, 1984, 1998, 2005)
The content of handbooks concerning rural geography

H. D. Clout (1972)	M. Pacione (1984)	B. Ilbery (1998)	M. Woods (2005)
<ul style="list-style-type: none"> - przedmiot badań geografii wsi - przemiany demograficzne - urbanizacja wsi - planowanie przestrzenne - użytkowanie ziemi - zmiany w rolnictwie - gospodarka leśna - ochrona przyrody - wiejski przemysł - zagospodarowanie transportowe - zarządzanie przestrzenią wiejską 	<ul style="list-style-type: none"> - przedmiot badań geografii wsi - morfogeneza wsi - organizacja wiejskiej sieci osadniczej - planowanie przestrzenne - typy rolnictwa - przemiany strukturalne w rolnictwie - gospodarka żywnościowa - przemiany demograficzne - suburbanizacja - osadnictwo sezonowe - mieszkalnictwo i warunki życia - rynek pracy - rozwój usług - zagospodarowanie transportowe - ochrona przyrody i zrównoważony rozwój - rekreacja - polityka lokalna 	<ul style="list-style-type: none"> - wielowymiarowy rozwój wsi - zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym - modernizacja rolnictwa - rozwój nieprodukcyjnych funkcji wsi - ochrona środowiska - polityka agrośrodowiskowa - gospodarka leśna - przemiany demograficzne i migracje - uprzemysłowienie wsi - turystyka i rekreacja - planowanie przestrzenne i polityka rozwoju - usługi na wsi - społeczne problemy wsi 	<ul style="list-style-type: none"> - wieś – problemy definicji w geografii i innych naukach - restrukturyzacja gospodarki rolnej - wieś i rolnictwo w procesie globalizacji - przemiany demograficzne - przemiany rynku pracy - problemy społeczności lokalnych - restrukturyzacja rynku usług - polityka rozwoju wsi - odnowa (rewitalizacja) wsi - polityka lokalna - konsumpcja wiejskiej przestrzeni - ochrona krajobrazu wsi - konflikty przestrzenne - style życia na wsi - warunki i jakość życia - przemiany społeczne - bieda i wykluczenie społeczne - tożsamość kulturowa mieszkańców wsi

Opracowanie własne na podstawie podręczników.
Author's own work based on the handbooks in question.

czych rozważane były w ujęciu koncepcji urbanizacji przestrzeni (społecznej, ekonomicznej, turystycznej, itd.). W metodyce badawczej przeważały ujęcia ilościowe wraz z przedstawieniem struktury przestrzennej zjawisk (por. Pacione, 1984; Phillips i Williams, 1984). Podręczniki z lat 1980. prezentują bardziej rozbudowany zestaw zagadnień, co odzwierciedla przede wszystkim różnicowanie się funkcji obszarów wiejskich, np. rozwój funkcji rezydencjalnej, turystycznej, rekreacyjnej, usługowej i ochrony krajobrazu, a co za tym idzie – coraz większe zainteresowanie geografii wsi warunkami i jakością życia oraz lokalną polityką (ryc. 1). W geografii wsi, podobnie jak w całej geografii człowieka, w latach 1990. nasiliła się krytyka tradycyjnych wzorców badawczych. Podejście branżowe ustąpiło miejsca ujęciom problemowym, w których podkreśla się kontekst

Ryc. 1. Specyfika geografii wsi
Specifics of rural geography

Źródło/Source: M. Pacione (1984, s./p. 2).

pewnych całości (lokalnej, regionalnej, globalnej), np. globalne uwarunkowanie restrukturyzacji gospodarki rolnej, marginalizacja społeczna w środowisku lokalnym (por. Woods, 2005).

We współczesnych podręcznikach nie tylko jest rozszerzony zakres zainteresowań geografii wsi, przede wszystkim o problematykę kulturową. Zmiany dotyczą także sposobów interpretacji zjawisk w ramach nowego modelu badań (nurdy krytyczne). Nowatorstwo podejść polega na:

- interpretacji zmian wsi w perspektywie rozwoju zjawisk globalnych;
- wyjaśnieniu specyfiki współczesnej restrukturyzacji wsi, zwłaszcza w ukazywaniu lokalnych (endogenicznych) czynników zmiany;
- akcentowaniu zróżnicowania kulturowego (np. stylów, sposobów życia) jako ważnego uwarunkowania zmienności i różnorodności środowisk wiejskich;
- refleksyjnym opisie, odwołującym się w wyjaśnianiu zjawisk do różnych obszarów rzeczywistości społecznej (naukowej, potocznej, medialnej).

Zdaniem M. Woodsa (2009b) zainteresowania geografów wsi koncentrują się na 12 następujących głównych problemach badawczych² (8 tradycyjnych i 4 nowych).

1. **Produkcja rolnicza.** Tradycyjny przedmiot zainteresowania geografii wsi. Geograficzne studia nad rolnictwem ewoluują w kierunku określania wpływu polityki rolnej państwa, a także wspólnotowej (UE), na modernizację gospodarki rolnej.
2. **Zarządzanie zasobami naturalnymi i ochrona przyrody.** Ujęcie geograficzne ewoluuje w tej płaszczyźnie od badania zmian wielkości wydobycia czy pozyskiwania surowców naturalnych (kopaliny, drewna) w kierunku np. określania wpływu zróżnicowania przyrodniczego i form ochrony krajobrazu na rozwój turystyki rekreacji.
3. **Użytkowanie ziemi i planowanie przestrzenne.** Jeden z tradycyjnych kierunków zainteresowań geografii wsi odchodzi od badań polegających tylko na rejestrowaniu zmian użytkowania ziemi na rzecz szerszego ujęcia, jakim jest planowanie przestrzeni wsi pod kątem wielofunkcyjnego rozwoju oraz polityki zarządzania przestrzenią w różnych typach obszarów (np. strefy podmiejskie, obszary chronione, zainwestowania przemysłowego).
4. **Ruch naturalny, migracje i struktury społeczne.** Ambicje geografów wsi w tym przypadku zmierzają do szerszego spojrzenia na problem zmian w ruchu naturalnym i migracyjnym. Tradycyjne badania dynamiki ludnościowej wraz z analizą przestrzenną rozmieszczenia składowych ruchu rzeczywistego zostały poszerzone o wieloaspektowe ujęcia zmienności struktury społecznej, w tym rosnącego znaczenia nowych grup społecznych (*service class*) i co za tym idzie – wzrostu roli wsi jako środowiska rezydencjalnego (kontrurbanizacja, gentryfikacja wsi).

² Opis kierunków powstał na bazie szerszego przeglądu literatury (Woods, 2005; Cloke, 2003; Halfacree, 2009).

5. **Rozwój lokalny.** Gospodarka wiejska w tej płaszczyźnie widziana jest szerzej niż tylko w kategoriach oceny znaczenia rolnictwa i innych działalności I sektora w rozwoju wsi. Obejmuje także współczesną serwicyzację wiejskiej przestrzeni, zmienność zawodową, profesjonalizację pracy na wsi i różnicowanie źródeł utrzymania. Całość przemian lokalnej gospodarki oceniana jest w odniesieniu do neoliberalizmu jako ideologii globalizacji, w tym różnych form obrony przed wpływami globalnymi (autonomizacja lokalnych układów społeczno-ekonomicznych, endogeniczne czynniki wzrostu).
6. **Osadnictwo wiejskie i problemy społeczności lokalnych.** Studia nad powstawaniem i ewolucją form osadnictwa wiejskiego mają jedną z najdłuższych tradycji jako kierunek geograficznych badań wiejskich. Współcześnie podejmowane są przede wszystkim jako część studiów nad planowaniem i ochroną krajobrazu wiejskiego. Coraz częściej odchodzi się od badania materialnych form zagospodarowania przestrzeni wsi na rzecz dostrzegania przemian krajobrazu jako efektu działalności lokalnych wspólnot społecznych wsi. Społeczno-przestrzenny wymiar badań osadniczych polega na ocenie roli przestrzeni w integracji społecznej (wpływy koncepcji ekologii ludzkiej i interakcjonistycznych).
7. **Infrastruktura.** Studia nad przestrzennym zróżnicowaniem wyposażenia w infrastrukturę interpretowane są współcześnie jako jeden z czynników zmiany (poprawy) warunków życia na wsi. W efekcie, różna dostępność do infrastruktury (zwłaszcza mediów elektronicznych) oceniana jest w kategoriach włączenia (lub wykluczenia) osób i grup społecznych żyjących na wsi w obręb społeczeństwa informacyjnego.
8. **Turyzm i rekreacja.** Geograficzne badania zmierzają do podkreślania znaczenia turystyki wiejskiej w rozwoju lokalnym. Ewolucja w podejściach geograficznych polega na odejściu od ukazywania roli turystyki i rekreacji w strukturze gospodarczej wraz z analizą dyfuzji zjawisk turystycznych na rzecz ujęć krytycznych. Geografowie interpretują współcześnie ruch turystyczny jako rodzaj konsumpcji wiejskiej przestrzeni oraz czynnika prowadzącego do zderzeń kulturowych (swój–obcy). Z drugiej strony badania geograficzne koncentrują się na percepcji wsi przez turystów oraz opisie ludzkich przeżyć, które towarzyszą turystyce jako pewnemu przeżyciu, doświadczeniu poznawczemu.
9. **Kontrasty społeczne w przestrzeni wiejskiej.** Kierunek tradycyjnie rozwijany przez socjologię wsi. Od początku lat 1980. społeczne dysproporcje, ich przyczyny i skutki, są jednym z najczęściej podejmowanych problemów badawczych w geografii wsi. Studia te są bardzo szerokie – obejmują krytyczną analizę konstrukcji (reprezentacji) wsi w literaturze naukowej i planistycznej, interpretację języka potocznego i politycznego oraz medialnego dyskursu o wsi. Badania społecznych geografów wsi koncentrują się przede

wszystkim na wiejskim wykluczeniu, bezdomności, mniejszościach etnicznych czy seksualnych, zdrowotności mieszkańców, itp.

10. **Polityka i współzarządzanie wsią.** Kierunek, który powstał na fali społecznej krytyki systemów politycznych i ich zmiany w kierunku wzrostu znaczenia samorządności i partnerstwa publiczno-prywatnego (*governance*). Geograficzne badania zmierzają do identyfikacji „aktorów” w procesie podejmowania decyzji oraz sieci powstających między nimi powiązań. Geografowie wsi starają się ocenić rolę środowiska, przestrzeni wsi w powstawaniu konfliktów jako efektu coraz większych napięć społecznych związanych z różnicami w dostępie do dóbr, pozycji ekonomicznych i władzy.
11. **Spoleczne zróżnicowanie i codzienność życia wiejskiego.** Podstawowym aspektem badań geograficznych jest identyfikacja różnicowań społecznych i kulturowych w różnych dziedzinach życia i pracy na wsi. Płaszczyzna badawcza obejmuje wiele nowych zagadnień obecnych we wszystkich naukach społecznych, takich jak tożsamość kulturowa płci (*gender studies*), problemy dzieci i młodzieży, style życia, marginalizacja oraz społeczna reprezentacja (przedstawienie) wsi jako forma wytwarzania wiejskiej przestrzeni.
12. **Kultura wsi i obrazy wsi w mass mediach.** Studia geograficzne w tym zakresie dotyczą kształtowania się wiejskiej tożsamości, szczególnie w okresie osłabiania identyfikacji budowanej wokół wartości związanych z rolnictwem i życiem rodzin rolniczych. Tożsamość wsi interpretowana jest z różnych perspektyw, ponieważ kształtuje się ona obecnie w bardzo różnorodny sposób i w trakcie wielu praktyk społeczno-kulturowych, włączając w to sposoby przedstawienia wsi w gazetach, programach telewizyjnych, filmie, literaturze, itd. Wiejskość widziana jest dziś jako rodzaj pewnego lokalnego doświadczenia przestrzeni, krajobrazu, przyrody, jako swoisty krajobraz życia codziennego (*lifescape*).

W dotychczasowym obszernym dorobku teoretyczno-metodologicznym światowej geografii wsi należy zwrócić uwagę na systematyczne poszerzanie założeń badań o nowe propozycje metodologiczne oraz problemy badawcze przy zachowaniu koncepcyjnej odrębności studiów wiejskich. Przedmiotem zainteresowania geografii wsi jest zatem zespół procesów, które wytwarzają i przekształcają współczesną wieś oraz wszelkie formy praktyk związanych z wiejskim stylem życia (Woods, 2009b). Koncepcja geografii wsi bazuje na terytorialnej odrębności studiów wiejskich, czyli czyni przedmiotem swych badań wszelkie zjawiska i procesy zachodzące na obszarach wiejskich. Wizja geografii wsi w takim ujęciu jest bardzo szeroka, bo obejmuje nie tylko wiele płaszczyzn studiów wiejskich, ale także różne koncepcje teoretyczno-metodologiczne, tj. pozytywistyczne i krytyczne. Geografia wsi jest zatem dyscypliną o charakterze kompleksowym i wielowymiarowym, a szerokie pole badawcze sprawia, że studia te powinny być raczej prowadzone w ramach zespołów specjalistów reprezentujących poszcze-

gólne dziedziny geografii człowieka lub zainteresowanych różnymi aspektami wsi (ekonomicznymi, społecznymi, osadniczymi).

Do takiej koncepcji geografii wsi nawiązuje w artykule dotyczącym tej dyscypliny w Polsce J. Bański (2002, s. 369), który uważa, że „...geografia wsi to dyscyplina badająca wszelkie przejawy działalności człowieka zachodzące na obszarach wiejskich. Tak rozumiana geografia wsi jest kompleksem wyspecjalizowanych dyscyplin geograficznych (geografia rolnictwa, geografia osadnictwa, geografia ludności, geografia usług, geografia transportu) badających wieś”. Próba kompleksowego ujęcia problemów rozwoju wsi w polskiej geografii została podjęta m.in. w podręcznikowym opracowaniu *Geografia polskiej wsi* (Bański, 2006).

Należy zwrócić uwagę, że współczesne rozważania o celach, podejściach i metodach badań geografii wsi są, podobnie jak w całej geografii człowieka, bardzo zróżnicowane, a w poglądach panuje duży pluralizm. Z jednej strony wielość stanowisk przyczynia się do postępu teoretycznego, z drugiej zaś odnosi się często wrażenie chaosu. Przykładem krytycznego spojrzenia na zróżnicowanie koncepcji i podejść badawczych są próby tworzenia układów dominantowych, czyli przewagi wynikającej bądź z preferencji dla pewnych kluczowych dla obszarów wiejskich problemów badawczych (np. przemian w rolnictwie) lub podkreślania odrębności wsi na bazie cech dla niej specyficznych (np. lokalizm społeczny, otwartość krajobrazu). W krytycznych nurtach geografii wsi wyrażana jest np. opinia, że przedmiotem badań są problemy związane z przemianami pierwotnej produkcji i nierównomiernym rozwojem regionalnym (Ilbery i Bowler, 1998). Koncepcja ta jest mniej znana w geografii, bo odnosi się do przemysłów socjologii wsi, która od II wojny światowej próbuje na nowo określić przedmiot swoich badań. Jednym z aspektów przemian teorii socjologii było zainteresowanie geograficznymi koncepcjami przestrzeni, co można uznać jako pewnego rodzaju rozwój koncepcji geograficznych poza geografiami (Pahl, 1966; Newby, 1980). Nurt ekologii społecznej (ludzkiej), silnie oddziałujący zarówno na geografie człowieka i socjologię, koncentrował się na wpływie geograficznego położenia na wykształcanie się określonych sposobów myślenia i działania (Gilbert, 1998). Krytyczne podejście do ekologii ludzkiej polegało na podkreślaniu wpływu określonego sposobu produkcji względem relacji pomiędzy przestrzenią a kulturą. Taki sposób myślenia nie tylko w socjologii, ale we wszystkich naukach społecznych – w tym geografii wsi – prowadzi do określania specyfiki badawczej działalności rolniczej, niezależnie od jej znaczenia gospodarczego. Reasumując, w wizji tej krytykuje się pochojne porzucanie problemów rolnictwa jako głównego problemu badań wiejskich. Strategia rozwoju przedmiotu geografii wsi w takim ujęciu polega na uznaniu specyficznego rodzaju produkcji (rolnictwa) i innych działalności pierwotnych (leśnictwa, rybołówstwa, górnictwa), opartych na stałej współpracy z przyrodą, za główną cechę „wiejskości”. Taka interpretacja celów badań geografii wsi, którą charakteryzuje koncentracja na problemach

rolnictwa, nie może być traktowana wąsko, bo dotyczy szeregu procesów, które są z nim związane, takich jak zmiany użytkowania ziemi, ewolucja rodzinnych gospodarstw rolnych, korzystanie z zasobów przyrodniczych, stosunek do przyrody, związek ludzi z ziemią, kultura rodzin rolniczych, itd. Podejście bazujące na tradycji rolniczej badań i eksponujące współczesne problemy rolnictwa i rolników w nowych uwarunkowaniach społeczno-ekonomicznych (globalizacja) może być atrakcyjna w państwach, w których ta działalność nadal jest istotnym elementem struktury zawodowej oraz kształtowania tożsamości społecznej i terytorialnej. Zdaniem autora podejście to należy gruntownie rozważyć w polskich warunkach, szczególnie w odniesieniu do krytycznych ujęć badawczych. Wymaga to szerszego namysłu nad regionalno-osadniczą tradycją badań wsi w geografii człowieka. Współczesna interpretacja Vidalowskiego *milieu* i przede wszystkim *genre de vie* w geograficznych nurtach kulturowych zwraca uwagę na lokalny wymiar życia ludzi i wartości przypisane poszczególnym obiektom i miejscom (Buttimer, 1993; Rembowska, 2002; Wilczyński, 2005). Obserwacja współczesnych wiejskich stylów, w tym przede wszystkim stylu życia ludności rolniczej, może dać geografom odmienny rodzaj doświadczenia naukowego i pogłębioną wiedzę o procesach kształtujących przestrzeń wsi. Życie ludzi na wsi, jego postępujące zróżnicowanie może być przedmiotem studiów, które w pierwszej kolejności koncentrują się na problemach rodzin rolniczych w porównaniu z innymi powstającymi lub rozwijającymi się stylami życia wiejskich społeczności.

Innym przykładem alternatywnego podejścia do badań wsi w geografii jest koncepcja lokalizmu. Przedmiotem zainteresowania geograficznych studiów wiejskich postuluje się uczynić specyficzny rodzaj relacji społecznych (np. bliskość społeczna, bezpośredniość kontaktów).³ Koncepcja wsi jako specyficznego układu relacji społecznych ma m.in. źródła w podejściu realizmu krytycznego. Podstawą rozwoju krytycznego realizmu jest traktowanie przestrzeni jako pewnego czynnika strukturyzującego relacje społeczne (Maik i Stachowski, 1995). Charakter, specyfika terytorium i jego cechy fizyczne są jednym z głównych elementów odtwarzania stosunków społecznych.⁴ K. Hoggart (1990) proponuje zrezygnować z pojęcia „wieś”, które jego zdaniem jest chaotyczne i ze względu na zacieranie się różnic pomiędzy miastem i wsią w wielu aspektach życia społecznego i gospodarczego nie ma współcześnie mocy eksplanacyjnej. Lokalizm jest interpretowany jako typ praktyk społecznych o charakterze lokalnym (miejscowym) w specyficznym środowisku życia (w tym przypadku – w środowisku wiejskim).

³ B. Ilbery (1998) wyróżnia wiejski lokalizm jako jeden z czterech sposobów definiowania wsi we współczesnych badaniach geograficznych (s. 2).

⁴ Podejście to ma źródła m.in. w socjologicznej koncepcji A. Giddensa, która wywołała długą dyskusję nad rolą czasu i przestrzeni w formowaniu relacji społecznych (por. Cloke i inni, 1991).

Poststrukturalizm w geografii wsi

Rozwój krytycznego nurtu w geografii wsi niewątpliwie wiąże się z przemianami jakich doświadczyła geografia miast po publikacjach m.in. D. Harveya (1973) i innych geografów społecznych (np. Massey, 1984; Gregory, 1985) kontestujących współczesne przemiany społeczno-gospodarcze w duchu neomarksyistowskiej ekonomii politycznej. Geografia wsi, która do końca lat 1970. uprawiana była według wzorca empirycznego scjentyzmu, pozostawała obszarem badań geograficznych bez większej refleksji teoretyczno-metodologicznej nad przedmiotem i metodami własnych badań (Philo, 1992; Woods, 2009a).

W drugiej połowie lat 1980. w literaturze angloamerykańskiej, zwłaszcza brytyjskiej, widoczne jest zainteresowanie krytycznym podejściem do zjawisk społeczno-gospodarczych zachodzących w wiejskiej przestrzeni, które są efektem rosnącego znaczenia nieprodukcyjnych form aktywności społeczno-zawodowych ludności wiejskiej oraz migrujących na wieś dotychczasowych mieszkańców miast. Podstawową cechą geograficznej interpretacji wiejskości jest odejście od opisu zjawisk w kategoriach formalno-ilościowych na rzecz ujęć normatywnych, tzn. wartościujących rosnące zróżnicowanie społeczno-kulturowe wsi. Poststrukturalne podejście do przemian społeczno-gospodarczych wiejskiej przestrzeni przejawia się w koncentracji – jak w większości badań w takim ujęciu – nie na obiektach, lecz na relacjach, które łączą je ze sobą (Murdoch, 2006). W geografii wsi ważną perspektywą badawczą stała się identyfikacja społecznego wyobrażenia wsi oraz różnych form przedstawień (reprezentacji) wsi w mediach, polityce, planach rozwoju oraz w potocznym przekazie społecznym (*lay discourses*). Wiejskość jest rodzajem intersubiektywnego doświadczenia społecznego, które obejmuje sposoby myślenia o wsi, jej wyobrażenia oraz tożsamość miejsc i ludzi (Halfacree, 1993). Identyfikacja ze wsią wyraża się w poczuciu pewnej wspólnoty zamieszkania, historyczności, a także związku z określoną lokalną całością (społeczną lub/i terytorialną).

Studia nad społecznym wyobrażeniem współczesnej wsi ukazują, że obraz ten jest selektywny, subiektywny, zależny od cech biologicznych i kulturowych ludności (Halfacree, 2009). Percepcję wsi obciążają głęboko zakorzenione stereotypy – zarówno negatywne, jak i pozytywne. W negatywnym sensie mamy do czynienia z kreowaniem obrazu wsi jako środowiska zacofanego, nienadającego za modernizacją społeczno-gospodarczą, zamieszkanego przez niewyedukowaną ludność bez większych aspiracji zawodowych, przywiązaną do reguł rządzących społecznościami patriarchalnymi. Negatywny wizerunek wsi pojawia się najczęściej w społeczeństwach epoki industrialnej, w okresie szybkiego wzrostu znaczenia miast (urbanizacja). Współcześnie taki obraz wsi kreowany jest w krajach rozwijających się, gdzie mamy do czynienia z wielkimi przemieszczeniami ludności ze wsi do miast, intensywną industrializacją oraz przemia-

nami kulturowymi związanymi z odejściem od tradycji rozwoju agrarnego na rzecz wzorców promowanych przez kulturę masową (Halfacree, 2009).

Pozytywne postrzeganie przestrzeni wiejskiej wiąże się ze stereotypem wiejskiej sielanki (*rural idyll*). Wieś jawi się tu jako harmonijne, swojskie, idylliczne środowisko dla życia ludzi, zwłaszcza w kontraście do miast, szybko różnicujących się pod względem społecznym i kulturowym. Idealizacja przestrzeni wsi obejmuje szereg aspektów, zarówno materialnych – jak np. otwarty krajobraz, estetyczna fizjonomia, związek z przyrodą – jak i społecznych – np. poczucie wspólnoty społecznej, lokalny charakter życia, bezpieczeństwo, itd. (Halfacree, 1993, 1995).

Stereotypy jako swoiste uproszczenia w postrzeganiu rzeczywistości przez grupy społeczne są obecnie przedmiotem zainteresowania badaczy, którzy starają się ukazać ich częstą bezpodstawność wobec rosnącej różnorodności społeczno-kulturowej i gospodarczej na obszarach wiejskich. W pierwszej połowie lat 1990. w środowisku geografów wsi, zwłaszcza w Wielkiej Brytanii, miała miejsce dyskusja nad problemem współczesnej tożsamości wsi i możliwości rozwoju studiów nad wsią w takiej płaszczyźnie (Philo, 1992; Murdoch i Pratt, 1993).

Bezsilność w próbach zdefiniowania współczesnej wsi jest konsekwencją indywidualizacji i dyferencjacji życia społecznego, zarówno w aspekcie działalności ludzi (codziennych praktyk), jak i w płaszczyźnie symbolicznej (wyobraźniowej). Współczesne studia wiejskie w naukach społecznych podejmują ogromny wysiłek aby udowodnić, że nadal istnieją zasadnicze różnice pomiędzy środowiskiem miejskim i wiejskim, a procesy przekształcające przestrzeń wsi nie są tak uniwersalistyczne i homogeniczne jak chcieliby widzieć zwolennicy urbanizacji czy metropolizacji. Z drugiej strony nie brakuje głosów zachęcających do porzucenia wsi jako pewnej koncepcji przedstawiania i wyjaśniania zjawisk na rzecz bardziej pojemnych i relatywnych konstrukcji pojęciowych, np. struktury lokalnej, lokalizmu, małej struktury społecznej itp. (Hoggart, 1990). W wielu państwach, w których społeczeństwa wchodzą w etap rozwoju postindustrialnego, rozpoznany przez nauki społeczne proces kontrurbanizacji obejmuje nie tylko migracje na obszary wiejskie i przekształcenia struktur społeczno-demograficznych, ale w dużej mierze powstawanie różnych form kultur (lokalnych), które powstają w opozycji do wzorców kultury masowej (miejsko-globalnej). W badaniach geograficznych kultury wiejskiej kontestowany jest często idylliczny obraz wsi kreowany przez media i utrwalony w wyobrażeniach części społeczeństwa (Philo, 1992). Społeczno-kulturowy aspekt takich studiów charakteryzuje zainteresowanie problemami marginalizacji, wykluczenia społecznego, dyskryminacji mniejszości, patologii społecznych, bezdomności, ale także różnorodnością stylów życia, itd. (por. Cloke i Little, 1997).

K. Halfacree (2005, 2009) i P. Cloke (2003) współczesne rozważania nad ponowoczesną „wiejskością” (*post-rurality*) ogniskują wokół czterech następujących aspektów przemian.

1. Słabnięcie koncepcji wsi budowanej wokół problemu przemian w rolnictwie i przekształceń krajobrazu rolniczego.

W wyniku zmniejszenia się znaczenia rolnictwa w gospodarce obszarów wiejskich oraz modernizacji sektora rolnego (gospodarstwo staje się przedsiębiorstwem) poszukiwanie cech wiejskości powinno się koncentrować na lokalnym wymiarze życia i działalności mieszkańców wsi. W takim ujęciu podkreśla się wiejską specyfikę różnych dziedzin działalności gospodarczej (w kontraście do miasta), w tym opartych na rolnictwie oraz tożsamość społeczno-kulturową (społecznych potrzeb, wyobrażeń, stylów życia).

2. Wzrost popularności wsi jako ważnego elementu wiedzy potocznej ludzi i wyobrażeń przestrzennych.

Rozwój nieprodukcyjnych funkcji obszarów wiejskich, przy marginalizacji funkcji rolniczej, sprawia, że w krajach „zglobalizowanej Północy” zmienia się rozumienie „wiejskości” oraz ewoluują sposoby wytwarzania wiejskiej przestrzeni. Część społeczeństwa w krajach wysoko rozwiniętych i zurbanizowanych odnajduje we wsi wiele pozytywnych cech, co jest przejawem idealizacji wiejskiej przestrzeni, krajobrazu i społeczności lokalnych. Sielankowe wyobrażenie wsi i wszelkie inne pozytywne jej przedstawienia (reprezentacje) stają się ważnymi czynnikami motywującymi do zmiany miejsca zamieszkania (kontrurbanizacja).

3. Przenikanie wiejskiej symboliki do innych środowisk społecznych („wieś poza wsią”).

Niektóre elementy kultury wsi, zwłaszcza tradycyjnej, stają się częścią ogólnospołecznego (ogólnonarodowego) doświadczenia społecznego. Doświadczenia te wpływają dziś silnie na utrwalanie lub budowanie tożsamości narodowych i regionalnych. Działania te polegają np. na rustyfikowaniu krajobrazu kulturowego w miastach (np. dzielnice lub obiekty budowane wedle tradycyjnych wzorców wiejskich), traktowaniu pewnych pozytywnych skojarzeń związanych ze wsią jako np. elementu socjalizacji dzieci (np. książeczki o wsi dla dzieci) oraz wyraźnej obecności wsi w mediach (np. seriale o wsi). W wielu krajach „wiejskość” jest ważnym elementem kształtowania się tożsamości narodowej (np. powstania, ruch oporu, bitwy, konserwatyzm obyczajowy, przywiązanie do tradycji).

4. Odkrywanie w krajobrazie wiejskim źródła przeżyć duchowych.

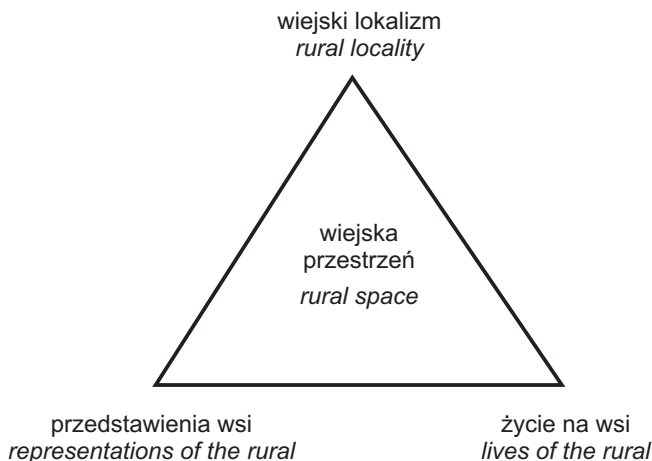
W przestrzeni wiejskiej ludzie otwierają się na naturę, która staje się dla nich źródłem przeżyć zmysłowych. Tereny poza miastem (obszarami zurbanizowanymi) w znacznym stopniu słabo przekształcone przez człowieka lub ponownie naturalizowane ze względu na wycofywanie się osadnictwa (depulacja) są dla części społeczeństwa miejscem ucieczki, poszukiwania równo-

wagi. Wiejski krajobraz oddziałuje dźwiękami, zapachami, buduje wrażenia estetyczne, sprzyja kontemplacji. Poczucie „wiejskości” jest często podstawą mistycznych przeżyć. Rosnące różnicowanie się potrzeb społecznych, w tym również tych związanych z kryzysem religii, przekłada się na postrzeganie natury jako źródła sił nadprzyrodzonych (ruchy neopogańskie).

Współczesne rozumienie „wsi” i „wiejskości” jest wielowymiarowe i należy je widzieć w kategoriach kształtowania się polimorficznej struktury pojęciowej oraz – szerzej – koncepcyjnej. W geografii wsi najbardziej znaną propozycją zintegrowanych badań jest koncepcja „potrójnie złożonej” przestrzeni wiejskiej K. Halfacree’go (2004), oparta na teorii uprzestrzennienia H. Lefebvre (ryc. 2). W tym ujęciu przestrzeń wiejska jest kombinacją (połączeniem) trzech wzajemnie powiązanych ze sobą aspektów:

- 1) lokalnych praktyk społecznych (*rural locality*), czyli takich zachowań i działań, które mają wymiar lokalny;
- 2) przedstawień wsi (*social representations*), czyli form wiedzy i konstrukcji wsi (potocznych i zinstytucjonalizowanych);
- 3) codzienności życia wiejskiego (*everyday lives*), czyli form popularnej dyskusji o wsi oraz specyficznego (lokalnego) doświadczania przestrzeni.

Wielowymiarowe spojrzenie na przestrzeń wsi jest zdaniem wielu współczesnych badaczy jedyną drogą do rozpoznania i wyjaśnienia indywidualności wiejskiej przestrzeni (Woods, 2005; Cloke, 2006). Koncepcja K. Halfacree’go jest jedną z niewielu, które współcześnie próbują określić ogólną specyfikę badań wiejskich w geografii.

Ryc. 2. Hybrydowy model badań przestrzeni wiejskiej

Modelling the hybrid totality of rural space

Źródło/Source: K. Halfacree (2009, s./p. 455).

Perspektywa polska

Nowe podejścia promowane głównie przez brytyjskich geografów wsi powinny być traktowane w Polsce w krytyczny sposób, co oczywiście nie umniejsza angloamerykańskiego wkładu w rozwój tej dziedziny badań geograficznych.

Należy zauważyć, że podejścia brytyjskiej i amerykańskiej geografii wsi mają odmienny kontekst historyczno-kulturowy, inną perspektywę widzenia problemu i różną tradycję rozwoju geografii (człowieka). Specyfika tych badań polega przede wszystkim na:

- koncentracji wysiłków interpretacji wyników badań w kontekście istniejącej teorii nauk społecznych, zwłaszcza socjologii. Konstruowane koncepcje stanowią przeniesienia rozwiązań stosowanych w geografii miast inspirowane pracami z zakresu geografii moralności oraz kontestacji neoliberalnych zasad rozwoju gospodarczego;
- uznaniu przemian struktury społecznej za centralny problem badawczy. Podział klasowy społeczeństwa i relacje międzygrupowe rozpatrywane są w tradycji badawczej wywodzącej się z nurtów marksistowskich, dlatego zmienność społeczna postrzegana jest jako efekt napięć i konfliktów oraz dążenia do zajęcia jak najlepszej pozycji w społeczeństwie i przestrzeni.

Polscy geografowie wsi w większym stopniu kierują zainteresowania na struktury przestrzenne lub oddziaływanie instrumentów polityki regionalnej i rolnej UE niż np. na przemiany społeczno-przestrzenne i krajobrazu kulturowego, zwłaszcza w wymiarze lokalnym i na podstawie badań społecznych. Geografia wsi, szczególnie brytyjska, konstruuje koncepcje zazwyczaj w odniesieniu do całości, którą stanowi społeczeństwo. Toteż takie problemy badawcze, jak zmiany zróżnicowania klasowego, konflikty interesów grupowych czy wykluczenie i pozycja mniejszości mają zawsze szerokie odniesienie do ogólnej kondycji społeczeństwa. W polskiej geografii, przede wszystkim w ujęciach wywodzących się z koncepcji obszaru wiejskiego jako przestrzeni wielofunkcyjnej, całość rozpatrywana jest z perspektywy struktury funkcjonalnej.

Kolejna ważna różnica – to uwarunkowania historyczne i wynikające z nich inne spojrzenie na problemy tożsamości narodowej, regionalnej i lokalnej oraz tożsamość naukowa. Społeczeństwa, a także badacze będący ich częścią, mają często odmienną wizję roli historii w tworzeniu rzeczywistości społecznej i inną ocenę jej wpływu na współczesne procesy zmian. W polskim życiu społecznym i politycznym do historii przywiązuje się wielką wagę. Jest ona często przeceniana, co powoduje złożone uwikłanie jej w ocenę minionych czasów. W geografii zjawisko to przybrało formę fetyszyzmu transformacji. Geograficzna transformacja wsi, ukazująca zmienność struktur społeczno-gospodarczych, w większym stopniu relacjonuje proces i raczej stroni od radykalizmu oraz ujęć krytycznych. Geografia i inne nauki zajmujące się społeczeń-

stwem w krajach postsocjalistycznych mają trudniejsze zadanie niż w krajach Europy Zachodniej. Wyjaśnienie zmian wymaga połączenia ze sobą trzech perspektyw transformacyjnych, tj. krajowej, europejskiej i globalnej. W pracach brytyjskich i amerykańskich autorów na pierwszy plan w ostatnich latach wysuwa się wiązanie skali przemian lokalnych z globalnymi oddziaływaniami, które postrzega się jako czynnik zmiany społecznej (klas, rynków pracy, mobilności społecznej i przestrzennej).

Historia narodów nie targanych wyniszczającymi wojnami, masowymi przesiedleniami i eksperymentami inżynierii społecznej daje inną perspektywę widzenia problemów niż w przypadku narodów broniących się przed eksterminacją lub wyjąłowieniem kulturowym w okresie rządów totalitarnych (destrukcja tożsamości narodowej i regionalnej). W geografii krajów przechodzących szybkie zmiany strukturalne, budujących lub odtwarzających tożsamość, zwłaszcza na poziomie regionalnym i lokalnym, w pierwszej kolejności w badaniach geograficznych określa się stopień identyfikacji terytorialnej. Wynika to również z większej czytelności tego rodzaju tożsamości niż w przypadku trudnej w interpretacji identyfikacji społecznej, szczególnie w okresie znacznej polaryzacji majątkowej i zawodowej (klasowej).

Można wskazać również inne czynniki, które kształtują specyficzny charakter polskich badań. Pierwszy z nich to duży udział rolnictwa w strukturze zawodowej, zwłaszcza w regionach wschodniej, południowej i środkowej Polski. Trudna restrukturyzacja tego sektora gospodarki i związane z tym problemy w rozwoju społecznym stanowią istotny składnik politycznej i naukowej dyskusji. Ma to również wyraźny wydźwięk historyczno-kulturowy w aspekcie wartościowania przez rolników przestrzeni. Ziemia jako wartość symboliczna i powiązany z nią charakter społeczno-terytorialnej identyfikacji, stanowi nadal ważny element waloryzacji przestrzeni. Mimo że rola tej wartości w hierarchii mieszkańców wsi maleje, nie można negować kulturowego wymiaru związku „rolnik(człowiek)–ziemia”. Posiadanie ziemi ma wartość nie tylko ekonomiczną, lecz i emocjonalno-sentymentalną, zwłaszcza w społeczeństwie, którego urbanizacja kulturowa jest niezbyt silna, a znaczna część mieszkańców miast pochodzi ze wsi lub zna wiejskie życie z bezpośrednich relacji rodziny.

Geografia wsi w Polsce, jak również w kręgu angloamerykańskim, do którego najczęściej się odwołujemy, mają własne tradycje ukształtowane w splocie rozmaitych uwarunkowań historyczno-kulturowych, gospodarczych i tradycji naukowej. Geografia brytyjska i amerykańska uczy umiejętności korzystania z dorobku nauk społecznych oraz proponuje nowe (głównie jakościowe) metody badań. Mimo niewątpliwiej atrakcyjności nowych ujęć powinno się do nich podchodzić z dużą ostrożnością, co wynika z indywidualnego charakteru problemów wsi w Polsce (ścieżek rozwoju społeczno-gospodarczego, dziedzictwa kulturowego i tradycji badań naukowych).

Przed wielu laty P. George (1959) formułując problemy badawcze geografii wsi i rolnictwa uważał, że dyscyplina ta powinna się skoncentrować na swoistych cechach życia wiejskiego. „Wieś” to specyficzny rodzaj ludzkiego zamieszkania, władania terytorium i jego przekształcania. „W pojęciu ‘osadnictwo’, w jego znaczeniu i treści wpisany jest głęboki sens społeczny, jest ono jednym ze sposobów organizacji i współtworzenia (wraz z naturą) środowiska życia, dostosowanego do ludzkich potrzeb i wyobrażeń” (Suliborski, 2005). Badania wsi powinny się wpisywać w ten rodzaj przemysłów, które koncentrują się na relacjach człowieka z otoczeniem (środowiska życia). W środowisku wsi, jak w żadnym innym, można nieustannie odkrywać to, co z pozoru najprostsze, a co stanowi o istocie i indywidualności geografii, a mianowicie: związek człowieka z ziemią. Ziemia jest podłożem ludzkiej egzystencji, daje możliwości i stwarza bariery dla życia, jest podstawą realizacji potrzeb, społecznego zakorzenienia, źródłem wiedzy, doświadczenia i praktyk.

Dominacja paradygmatu przestrzennego i specjalizacji oraz scjentyistyczny wzorzec wyjaśniania doprowadziły do odejścia w polskiej geografii powojennej od antropocentrycznego sposobu opisu przestrzeni i krajobrazu syntetyzującego wiedzę. Krytyka geograficznego redukcjonizmu, przejawiającego się przede wszystkim w specjalizacji, empirycznym scjentyzmie i ekonomistycznej interpretacji zjawisk, pojawiająca się od końca lat 1970., a wyraźnie widoczna od przełomu lat 1980. i 1990., zaowocowała w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej nowymi koncepcjami i metodami badań, głównie w geografii miasta (por. Suliborski, 2001; Rembowska, 2002; Lisowski, 2003; Jędrzejczyk, 2004).

Podsumowanie

Geografia wsi (angloamerykańska) jest współcześnie rozbudowaną dyscypliną studiów geograficznych. Przyspieszony progres teoretyczno-metodologiczny odbywał się za sprawą fascynacji geografów wsi teorią nauk społecznych, zwłaszcza w okresie kulturowego zwrotu od połowy lat 1990. Pole badań geografii wsi jest szerokie, a podejmowanie nowych problemów badawczych przy użyciu wyszukanych metod społecznych w niektórych przypadkach zaciera geograficzną tożsamość, która była budowana na związku z terytorialnym (przestrzennym, krajobrazowym) aspektem badań.

Postęp teoretyczny w geografii angloamerykańskiej powinien być w Polsce oceniony krytycznie, nie tyle ze względu na podejmowanie nowych problemów i stosowanie jakościowych metod badań, ile przede wszystkim w zakresie priorytetów badawczych wynikających z indywidualnego kształtu rzeczywistości społeczno-kulturowej obszarów wiejskich w Polsce. Z pewnością polska geografia wsi powinna krytycznie spojrzeć na ciągłe powielanie wzorców badań struktury przestrzennej i poszukiwać komplementarnych możliwości rozwoju studiów wiejskich, głównie w lokalnym i społeczno-kulturowym wymiarze (Wójcik,

2010). W przeciwieństwie do przeważającej koncepcji geografii wsi jako dyscypliny o kompleksowym, wielowymiarowym charakterze, która konstruuje swą tożsamość głównie w ramach koncepcji podmiotowej, nie powinniśmy ustawać w wysiłkach w poszukiwaniu jej specyficznego charakteru. Rozważania nad przedmiotem badań geografii wsi, w kraju, w którym wieś i wiejskość znaczą nadal bardzo dużo, powinny być jedną z głównych płaszczyzn teoretyczno-metodologicznej dyskusji o rozwoju tej dziedziny geografii w Polsce.

Piśmiennictwo

- Allen J., Massey D. (red.), 1984, *Geography Matters*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Archer K., 1993, *Region as social organisms: The Lamarckian characteristics of Vidal de la Blache's regional geography*, *Annals of the Association of American Geographers*, 3, s. 498–514.
- Bański J., 2002, *Geografia wsi – nowa dyscyplina badawcza polskiej geografii*, *Przegląd Geograficzny*, 74, 3, s. 367–379.
- , 2006, *Geografia polskiej wsi*, PWE, Warszawa.
- Baylina M., Berg N.G., 2010, *Selling the countryside: Representation of rurality in Norway and Spain*, *European Urban and Regional Studies*, 3, s. 277–292.
- Bunce M., 2005, *The Countryside Ideal, Anglo-American Images of Landscape*, Routledge, London&New York.
- Buttimer A., 1993, *Geography and Human Spirit*, John Hopkins University Press, Baltimore-London.
- Chojnicki Z., 1984, *Dylematy metodologiczne geografii*, *Przegląd Geograficzny*, 56, 3–4, s. 3–18.
- , (red.), 2004, *Geografia wobec problemów teraźniejszości i przyszłości*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Cloke P., 1979, *Key Settlements in Rural Areas*, Methuen, London.
- , 2003, *Country Visions*, Harlow, Pearson.
- , 2006, *Conceptualizing rurality*, [w:] P. Cloke, T. Mardsen, P. Mooney (red.), *Handbook of Rural Studies*, Sage, London, s. 18–28.
- Cloke P., Goodwin M., Milbourne P., 1998, *Inside looking out; Outside looking in, Different experiences of cultural competence in rural lifestyles*, [w:] *Migrations into Rural Areas. Theories and Issues*, J.Wiley and Sons, Chichester, s. 135–150.
- Cloke P., Little J. (red.), 1997, *Contested Countryside Culture*, Routledge, London.
- Cloke P., Philo Ch., Sandler D., 1991, *Approaching Human Geography. An Introduction to Contemporary Theoretical Debates*, Paul Chapman Publishing Ltd, London.
- Clout H. D., 1972, *Rural Geography. An Introductory Survey*, Pergamon Press, Oxford.
- George P., 1959, *Wieś*, PWN, Warszawa.
- Gilbert A., 1988, *The new regional geography in English and French-speaking countries*, *Progress in Human Geography*, 12, s. 208–228.
- Gilbert J., 1998, *Teoretyczny fundament socjologii wsi*, [w:] K. Górlach (red.), *Socjologia wsi w Ameryce Północnej*, Wydawnictwo UMK, Toruń, s. 39–63.
- Gregory D., 1985, *Space and Time in Social Life*, Clark University Press, Worcester.
- Halfacree K., 1993, *Locality and social representation: Space, discourse, and alternative definitions of the rural*, *Journal of Rural Studies*, 9, s. 23–37.

- , 1995, *Talking about rurality: Social expressed by residents of six English parishes*, *Journal of Rural Studies*, 11, s. 1–20.
- , 2004, *Rethinking 'rurality'*, [w:] T. Champion, H. Graeme (red.), *New Form of Urbanization. Beyond the Urban-Rural Dichotomy*, Ashgate, Burlington, s. 285–306.
- , 2009, *Rurality and post-rurality*, [w:] R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopedia of Human Geography*, 9, Elsevier, Amsterdam, s. 449–456.
- Harvey D., 1973, *Social Justice and the City*, Edward Arnold, London.
- , 2005, *Spaces of Neoliberalization: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*, Franz Steiner Verlag, Heidelberg.
- Hoggart K., 1990, *Let's do away with rural*, *Journal of Rural Studies*, 6, s. 245–257.
- Ilbery B., 1998, *The Geography of Rural Change*, Pearson, Harlow.
- Ilbery B., Bowler I., 1998, *From agricultural productivism to post-productivism*, [w:] B. Ilbery (red.), *The Geography of Rural Change*, Pearson, Harlow, s. 57–84.
- Jędrzejczyk D., 2004, *Geografia humanistyczna miasta*, Wydawnictwo Akademickie, Warszawa.
- Kurtz M., Craig V., 2009, *Constructing rural geographies in publication*, *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*, 8, 2, s. 376–394.
- Lisowski A., 2003, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, Wydawnictwo UW, Warszawa.
- Liszewski St., Łoboda J., Maik W. (red.), 2008, *Stan i perspektywy rozwoju geografii w Polsce*, Komitet Nauk Geograficznych Polskiej Akademii Nauk, Wydawnictwo Uczelniane WSG, Bydgoszcz.
- Maik W., 1993, *Koncepcja lokalnych systemów osadniczych. Założenia i perspektywy badawcze*, [w:] W. Maik (red.), *Problematyka lokalnych systemów osadniczych*, Wydawnictwo UMK, Toruń, s. 19–28.
- Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), 2005, *Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 1, Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- , 2006, *Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 2, Człowiek w badaniach geograficznych*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki, Bydgoszcz.
- , 2008, *Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 4, Terytorium, region, miejsce – czas i przestrzeń w geografii*, Wyższa Szkoła Gospodarki, Bydgoszcz.
- Maik W., Stachowski J., 1995, *Preteoretyczne modele pojęciowe w geografii społecznej i ich rola w budowie teorii i wyjaśnianiu zjawisk społeczno-przestrzennych*, *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica*, 19, s. 5–20.
- Massey D., 1984, *Spatial Divisions of Labour: Social Structure and the Geography of Production*, Macmillan, London.
- , 1998, *Power-Geometries and Politics of Space-time*, Franz Steiner Verlag, Heidelberg.
- Murdoch J., 2006, *Post-structuralism Geography*, Sage, London.
- Murdoch J., Pratt A., 1993, *Rural studies: Modernism, postmodernism and "Post-rural"*, *Journal of Rural Studies*, 9, s. 411–427.
- Newby H., 1980, *Rural sociology*, *Current Sociology*, 28, s. 1–141.
- Pacione M., 1984, *Rural Geography*, Harper and Row, London.
- Pahl R. E., 1966, *The rural-urban continuum*, *Sociologia Ruralis*, 6, 3–4, s. 299–329.
- Peet R., 1978, *Radical Geography, Alternative Viewpoints on Contemporary Social Issues*, Methuen, London.
- Phillips D., Williams A., 1984, *Rural Britain. A Social Geography*, Basil Blackwell, Oxford.
- Philo C., 1992, *Neglected rural geographies: a review*, *Journal of Rural Studies*, 8, s. 193–207.
- Rembowska K., 2002, *Kultura w tradycji i we współczesnych nurtach badań geograficznych*, Wydawnictwo UŁ, Łódź.

- , 2008, *Miasto postmodernistyczne. Perspektywy badań geograficznych*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 9, s. 3–13.
- Rogacki H. (red.), 2001, *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Suliborski A., 2001, *Funkcje i struktura funkcjonalna miasta*, Studia empiryczno-teoretyczne, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
- , 2005, *W poszukiwaniu geograficznej tożsamości geografii osadnictwa i ludności*, [w:] St. Liszewski, W. Maik (red.), *Rola i miejsce geografii osadnictwa i ludności w systemie nauk geograficznych*, Studia i Materiały Instytutu Geografii i Gospodarki Przestrzennej WSG w Bydgoszczy, s. 107–114.
- Wilczyński W., 1996, *Idea przyrody w historii myśli geograficznej*, Wydawnictwo Jedność, Kielce.
- , 2005, *Ewolucja poglądów geograficznych na środowisko*, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie, Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, 1, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 73–102.
- Wójcik M., 2009, *Spółeczna geografia wsi*, Czasopismo Geograficzne, 80, 1–2, s. 42–62.
- , 2010, *Wybrane koncepcje wsi we współczesnej geografii społecznej*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, 10, s. 21–33.
- Woods M., 2005, *Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*, Sage, London.
- , 2009a, *Exploring the uneven geographies of 'Rural Geography'*, *Commentary on M. Kurtz and V. Craig, 'Constructing rural geographies in publication'*, ACME: An International E-Journal for Critical Geographies, 8, 2, s. 394–413.
- , 2009b, *Rural geography*, [w:] R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopedia of Human Geography*, 9, Elsevier, Amsterdam, s. 429–441.

[Wpłynęło: grudzień 2010; poprawiono: kwiecień 2011 r.]

MARCIN WÓJCİK

CONTEMPORARY TRENDS AND APPROACHES IN RURAL GEOGRAPHY

In the UK and USA in particular, rural geography has been subject to dynamic development over the last 30 years. In essence, the theoretical transformation that has affected this research area result from the deep thought that has now been given to the very concept of the 'rural area' and 'rurality' under new economic-political and social conditions, as well as from extensive reflection on how rural geography and human geography are in fact related, especially where the development of critical trends is concerned.

This paper has above all sought to present the ways in which an injection of social theory has extended the scope of research questions addressed and affected the development of geographical concepts of rural research, including new methods by which the social and economic phenomena present in rural areas may be interpreted.

More specifically, this paper discusses three arguments:

- 1) that modern rural geography has taken shape with the spread of social science theory into human geography, and with the development of new research concepts by which to identify and interpret non-productive forms of human activity in rural areas;

- 2) that a relative cohesion in rural geography has arisen through the adoption of critical methods of interpreting the social-economic phenomena occurring in rural areas, most especially those founded on neo-Marxist, post-structuralist theory;
- 3) that the concept of rural geography presented by British geographers above all has individual cultural context necessitating critical discussion of possibilities for such an approach to be developed in Poland, or else for a Polish-own path for the development of geographical studies of today's rural areas to be sought.

Rural geography focuses on a number of processes that engender, transform or evaluate modern 'rurality', as well as on all kinds of practices connected with a rural lifestyle. Such a concept for rural geography is a markedly broad one, since it embraces, not only many areas of rural study, but also various concepts of a theoretical-methodological nature, i.e. the positivist, the critical (post-structuralist) and the cultural. Rural geography is thus both complex and multidimensional, the extensive research scope necessitating the conduct of geographical rural studies within teams of specialists that represent particular spheres of human geography.

The alternative view of rural geography focuses on local phenomena, the concept stemming from critical realism and identifying a rural area with a local social structure. Locality is described in relation to being on site and to social practices of a local nature. The concept is thus one that took shape as the theory of the local settlement network evolved to include assumptions underlying a system-related concept. The usefulness and attractiveness of the research concept in accounting for settlement complexes lie in the way the twin elements of community and material-functional arrangement in the local system (and hence in settlement units) are matched.

Another view of rural geography focuses on issues of transformed primary production and the uneven nature of regional development. This concept is less known in geography, as it refers to the findings of rural sociology – a discipline which has been seeking to redefine its scope of research since World War II. One aspect to the transformation of sociological theory was the interest shown in geographical concepts of space, which can be regarded as a kind of development of these concepts beyond geography. The trend towards social (human) ecology, exerting a strong influence on both human geography and sociology, has focused on the impact geographical location has in shaping particular ways of thinking and behaving. The critical approach to human ecology has entailed an emphasizing on how certain production methods influence spatio-cultural relations. A result of this way of thinking – now present, not only in sociology, but in all of the social sciences (rural geography included) is for research topics to be formulated on the basis of agricultural activity, independent of its economic significance.

The theoretical progress in Anglo-American geography should be evaluated critically in Poland, not only because new issues are being addressed and qualitative research methods implemented. Above all, the critical evaluation should concern research priorities, which after all result from the specific shape social-cultural reality in Polish rural areas is in. While the prevailing concept may regard rural geography as a complex field mainly building its identity within the subjective concept of geography, we should not give up on endeavours to find a specific identity for geographical rural studies. In a country like Poland, where 'rural areas' and 'rurality' are still issues of great importance, reflections on research into rural geography should be among the bases for theoretical-methodological discussions of this branch's development in Poland as such.

